

Hakîm'in Manzum İlmihâli: Kitâb-ı Erkân-ı Dîn

Abdullah UĞUR | ORCID: [0000-0002-5165-7462](https://orcid.org/0000-0002-5165-7462) | abdullah.ugur@marmara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı, İstanbul-Türkiye/ Assistant Prof.Dr., Marmara University Faculty of Theology Department of Turkish Islamic Literature, İstanbul-Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

Atıf Bilgisi/Citation: Uğur, Abdullah. "Hakîm'in Manzum İlmihâli: Kitâb-ı Erkân-ı Dîn". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 36 (Temmuz 2026), 284-296. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1879164>
Uğur, Abdullah. "Hakîm's Versified Catechism: Kitâb-ı Erkân-ı Dîn". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 36 (July 2026), 284-296. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1879164>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 01.02.2026

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 02.04.2026

Yayın Tarihi/Date of Publication: 09.07.2026

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Araştırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yapay Zeka Kullanımı/Artificial Intelligence Use: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir./ No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of this study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır/Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

ÖZET

İslâmiyete dair inanç esasları, ibadetler, ahlâki ilkeler, günlük yaşam pratikleri ve Hz. Peygamber'in hayatına dair bilgileri içeren ilmihâl geleneği, 10. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. Temel İslâm ilimlerine dair eserlerin halk tarafından zor anlaşılması, dinî bilgilerin anlaşılır bir dille yazılan ve kolay ezberlenebilen metinlere olan ihtiyacını arttırmış; bu durum ilmihâl türünün doğuşunu ve yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Sözlü kültüre dayalı, halkın günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik oluşu ve didaktik üslubuyla ilmihâller dinî literatür içerisinde farklı bir konumda yer alır. Osmanlı sahasında ilmihâl geleneği 15. yüzyıldan itibaren önce Arapçadan Türkçeye yapılan tercümelerle başlamış, daha sonra ise telif eserlerle zenginleşerek devam etmiştir. Bu makalenin amacı, şimdiye kadar hakkında herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamış olan Kitâb-ı Erkân-ı Dîn adlı ilmihâl eserini tanıtmak ve Osmanlı dönemi manzum ilmihâl geleneğine katkıda bulunmaktır. 122 beyitten oluşan bu kısa mesnevi, Hakîm mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada, kendisi hakkında da bazı bilgiler veren şairin kimliği dönemin kaynakları taranarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Bir ihtimal olarak şairin adının Muhammed b. Yûsuf olup, önce tıp eğitimi aldığı, ardından dinî ilimlere yöneldiği söylenebilir. Eserin bilinen tek nüshası, Ankara Millî Kütüphane'de 06 Mil Yz Fb 32 numarada kayıtlıdır. Çalışmamızda, istinsah tarihi 907 Cemâziyelâhir (Aralık/Ocak 1501-2) ve müellif nüshası olarak kaydedilen eserin gerçekten müellif nüshası olup olmadığı da tartışılmıştır. Son olarak ek kısmında metin latin harflerine aktarılma ile Osmanlı dönemi manzum ilmihâl geleneğine ait bir eser daha gün yüzüne çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Fıkıh, İlmihâl, Manzum İlmihâl Geleneği, Mesnevi, Hakîm.*

Hakîm's Versified Catechism: Kitâb-ı Erkân-ı Dîn

Abstract

The ilmihal (catechism) tradition, which encompasses the fundamental tenets of Islamic faith, acts of worship, moral principles, daily life practices, and information about the life of the Prophet Muhammad, began to develop from the 10th century onward. The difficulty the general public experienced in comprehending works on the core Islamic sciences increased the need for texts written in an accessible language that could be easily memorized; this situation gave rise to the emergence and proliferation of the ilmihal genre. With their basis in oral culture, their orientation toward meeting the everyday needs of the populace, and their didactic style, ilmihals occupy a distinctive place within religious literature. In the Ottoman domain, the ilmihal tradition began in the 15th century, initially through translations from Arabic into Turkish, and subsequently continued to flourish with original compositions. The aim of this article is to introduce the ilmihal work titled Kitâb-ı Erkân-ı Dîn, on which no scholarly study has been conducted to date, and to contribute to the Ottoman-era tradition of versified catechisms. This short masnavi, consisting of 122 couplets, was composed by a poet using the pen name Hakîm. In this study, an effort has been made to identify the poet who also provides some information about himself in the work by surveying the sources of the period. As a possibility, it can be stated that the poet's name was Muhammed b. Yûsuf, that he first received training in medicine, and then turned to the religious sciences. The only known copy of the work is registered at the Ankara National Library under the catalog number 06 Mil Yz Fb 32. In our study, whether the work whose transcription date is recorded as Jumâdâ al-Âkhira 907 (December/January 1501–2) and which is cataloged as an autograph copy is truly an autograph copy is also discussed. Finally, in the appendix, the text has been transliterated into the Latin alphabet, thereby bringing to light yet another work belonging to the Ottoman-era tradition of versified catechisms.

Keywords: *Fiqh, Ilmihal, Versified Catechism Tradition, Masnavi, Hakîm.*

Giriş

İslâmiyette bir Müslümanın gündelik yaşamını düzenleyen kuralları içeren ilmihâl kitapları her dönemde çokça telif edilmiştir. Temel İslâm ilimlerine dair kitapların halk nezdinde zor anlaşılması dolayısıyla temel dinî konuları içeren sade ve anlaşılır dilli, ezberlemesi kolay eserlere ihtiyaç artmış, böylelikle de ilmihâller ortaya çıkmıştır. Türk İslâm edebiyatı dairesinde bu konuları derinlemesine işleyen veya sadece kısa bilgiler veren, manzum yahut mensur kaleme alınmış uzunlu kısıklı birçok ilmihâl metni ile karşılaşmak mümkündür. Fakat ilmihâlin bir tür olarak neyi kapsadığı konusunda araştırmacıların ortak bir noktada buluşamadıkları söylenebilir. Örneğin, kimi araştırmacılara göre Osmanlıda ilmihâl yazımı geleneği Devletioğlu Yûsuf'un (ö. 828/1424'ten sonra) manzum Vikâye (Aktan, 2002) tercümesi ile başlarken kimilerine göre İznîkî'nin (ö. 821/1418) Mukaddime'si (Üstünoğlu, 2016) ile başlamıştır. Gerçekten de İslâm fıkıhının kapladığı geniş alan içerisinde birçok konuyu ele alan bu metinler hakkında kapsamlı bir tasnif yapılmadığı için ilmihâl yazımının hangi yüzyıllarda yoğunlaştığı, metinlerin hangi kitapları daha çok kaynak olarak kullandığı gibi birçok soru hâlen cevaplanabilmiş değildir (Arpaguş, 2014; Cici, 2001). Konu hakkında yapılan çalışmaların daha çok metinlerin tespitine dair katalog çalışmalarını yahut tek bir metnin neşrinin temel aldığı görülür (Seyis, 2015). Bu durumun en önemli sebebi de - yukarıda da değinildiği gibi- manzum ilmihâl alanında Osmanlı döneminde birçok telifin yapılmış olmasıdır. Bu kadar büyük bir metinler topluluğunun değerlendirilmesi ve sınıflandırılması şüphesiz kolay değildir. Bununla birlikte manzum ilmihâllerin neşrinin belirli bir seviyeye ulaştıktan sonra çalışmaların daha teorik bir zemine yöneleceğinde de şüphe yoktur.

Klasik eğitimin en temel noktalarından biri olan ezber konusu çoğu zaman manzum metinlerden yardım alınarak kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Manzum metinlerin ses tekrarları, redif ve kafiye, ahenk gibi unsurları dolayısıyla daha kolay akılda kalması bu metinlerin ezberlenmesi için bir metot olmuş ve bu metot her seviyeye hitap edecek metinlerde sıklıkla kullanılmıştır. Sadece ilmihâller için değil, kelimet metinlerinde yahut dil öğretiminde de manzum metinlere sıklıkla başvurulduğu görülür. Ancak bu metinleri manzum olması hasebiyle edebî açıdan değerlendirmek doğru değildir; çünkü amaç okuyucuda edebî bir zevk uyandırmak değil okunan metni kolayca ezberletmektir. Osmanlıda da konunun ilk örnekleri arasında gösterilen Devletioğlu Yûsuf'un Vikâye'sinden başlayarak müellifler metnin kolay ezberlenebilir olmasına özellikle vurgu yaparlar. Hakîm de manzum ilmihâlini ezberleyecek olan okurlardan dua beklediğini eserinin sonunda açıkça belirtir. Bu makalede Osmanlı döneminde telif edilmiş manzum ilmihâllerden biri olup hakkında şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamış olan Millî Kütüphane 06 Mil Yz Fb 32 numarada kayıtlı *Kitâb-ı Erkân-ı Dîn* adlı eser ve müellifine dair bilgiler verilecektir.

Metnin Müellife İsnadı

Müellife dair bilgi elde etmek için başvurabileceğimiz en sağlam kaynak metnin kendisidir. Çalışmamıza konu olan eserde müellif, muhtelif beyitlerde kendisi hakkında bilgiler vermektedir. Metnin yirmi ikinci beytinde geçen "Ger Hakîm'den şorarsan sen tamâm" mısraından ve yüz yirmi ikinci beyitte yer alan "Kim bunı ezberleyüp kıla du'â/ Bu Hakîm cânına tâ bula şifâ" mısralarından müellifin mahlasının Hakîm olduğu anlaşılır. Bu mahlası niçin aldığını da yine müellif yüz yirminci beyitte şöyle açıklamaktadır: "Gerçi kim fenni-y-idi 'ilm-i beden/ Bunı daği rûzî kıldı Yaradan". Buradan anlaşılır ki şair tıp ilmiyle meşgul olmuş, daha sonra dinî ilimlere yönelmiş daha doğrusu Allah, dinî ilimleri tahsil etmeyi ona nasip etmiştir. Burada müellif kaynaklarda kimi zaman hadîs olarak geçen "el ilmü ilmân ilmü'leabdân ve ilmü'l edyân" sözüne de atıf yapmaktadır. "İlim ikidir: biri beden ilmi, diğeri din ilmi" manasına gelen bu sözün de işaret ettiği üzere müellifimiz önce beden ilmini tahsil etmiş sonra da dinî ilimlere yönelmiştir. Bu sebeple de kendine mahlas olarak Hakîm'i uygun görmüştür. Müellif mesnevisinin yüz on dokuzuncu beytinde "Sen Muhammed'den işit bu sözleri/ 'İlm-i edyândan saçupdur özleri" dediğine göre isminin de Muhammed/Mehmed olması icap eder. Nüshanın H. 907 Cemâziyelâhîr (Aralık/Ocak 1501-2) tarihinde istinsah edildiği göz önüne alınırsa bu tarihten önce yaşamış adı Muhammed/Mehmed, mahlası Hakîm olan bir şair tespit etmek gereklidir.

Tezkirelerde Hakîm/Hakîmî mahlasını kullanan dört şair olduğu görülmektedir (İpekten vd., 1988, 172). Fakat bu mahlasa sahip olan şairlerden hiçbirinin biyografik bilgileri manzum ilmihâlin müellifi olan Hakîm ile örtüşmez. Şâir Tabîbler kitabında zikredilen Hakîm İsâ ve Hakîm Şah Mehmed'den ikincisi isim ve meslek olarak müellifimize uygun gözükmektedir (Kurdoğlu, 1967, 78-80). Gelibolulu Âlî'nin (ö. 1008/1600) *Künhü'l-Ahbâr*'ında da Hakîm Mehmed Efendi'nin eserleri sayıldıktan sonra "ve niçe resâili vardır" denilerek risaleleri zikredilir (Gelibolulu Âlî, 2023, 1105). Kaynaklarda verilen bilgilerden dinî ve tıbbi birçok ilimde eser sahibi olan ve aynı zamanda şiir de söyleyen Hakîm Şah Mehmed'in (ö. 928/1521) Celâleddin-i Devvânî'nin öğrencisi ve Müeyyedzâde'nin çevresinde bulunduğu anlaşılır (Karavelioğlu, 2020). Bu vasıfları taşıyan bir âlimin bu makaleye konu olacak kısa ve basitlikte bir metin telif etmiş olması ise zayıf bir ihtimaldir.

Burada bir başka ihtimalden daha söz etmek gerekir. Çalışmamıza konu olan nüsha müellif hattı olarak kaydedilmiştir. Bu sebeple nüsha üzerinde yapılacak detaylı bir incelemeyle nüshanın müellif hattı olup olmadığını tartışmaya açmak elzemdir.

Milli Kütüphane 06 Mil Yz Fb 32 numarada kayıtlı olan mecmuanın cildi şemseli, köşelerinden yıpranmış ve sırtı tamir görmüştür. 1b-80b varakları arasında Ferišteoğlu'nun (ö. 864/1459-60) meşhur Kur'ân lügati mevcuttur. Bu lüğatin ferağ kaydında 905 yılının Cemaziyelâhinde (Ocak 1500) Muhammed b. Yûsuf tarafından istinsah edildiği kaydedilmiştir. Ferağ kaydının bittiği yerde müstensih beş ataya kadar geri giden künyesini kaydetmiştir: Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. İbrahim b. Mes'ûd b. Türkemiş. Bu isimlerden ilki olan Muhammed'in altında "el-meşhûr bi Hatibzâde" notu; İbrahim'in altında, "eş-şehîr bi Kara Halîl" notu yer alır. 81a-85b varakları arasında da *Kitâb-ı Erkân-ı Dîn* adlı manzum ilmihâl bulunur. İlmihâlin sonunda bulunan ferağ kaydında da metnin Muhammed b. Yûsuf tarafından 907 yılının Cemaziyelâhinde (Aralık 1501/Ocak 1502) istinsah edildiği kaydedilmiştir. İstinsah kaydının sonunda bulunan sene kelimesinin altına 907 tarihi sûrh ile yazılmıştır. Kısacası, aynı müstensihin istinsah ettiği iki eser birlikte ciltlenmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere müellifimizin manzum ilmihâl içerisinde ismini "Sen Muhammed'den işit bu sözleri/ 'İlm-i edyândan saçupdur özleri" şeklinde zikrettiğini hatırlarsak müellif olan Muhammed ile müstensih olan Muhammed'in aynı kişi olma ihtimali ortaya çıkar. Ayrıca müellifin tıp ilminden sonra dinî ilimlere yöneldiğini söylemesi ve bir önceki metnin de bir Kur'ân lügati olması müstensih ile müellifin aynı kişi olma ihtimalini güçlendirir. Eğer bu ihtimal doğru ise nüsha, müellif nüshasıdır ve müellif de Muhammed b. Yûsuf'tur. Fakat elde bu durumu teyit edebilecek başka bir bilgi şimdilik elde bulunmadığı için bu noktaya bir ihtiyat kaydı koymak gerekmektedir.

2. Metnin Bölümleri

Hakîm'in telif ettiği bu kısa manzum ilmihâl mesnevi nazım şekliyle ve fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Yazmanın 81a-85b varakları arasında yer alan ilmihâl metni 122 beyit ve 24 bölümden oluşmaktadır.

Mesnevî, besmele ile başlamakta ve klasik telif geleneğine uygun olarak hamdele, salvele ile devam etmektedir. Buradan sonra mukaddimeye kadar olan beyitlerde Hakîm okuyucuyu zarurî dinî bilgiyi öğrenmeye davet eder ki bu bilgi insanın dünyasını ve ahiretini nûr edecektir. Evvela farz olan imandır ve insanın gerçek anlamda varlığı ancak imanla mümkündür. Bu açıklamaların ardından mukaddime faslına geçilir.

2.1. Muqaddime: Der Beyân-ı İmân

Bu bölüm esere giriş niteliğindedir ve iman hakkında bilgiler verir. Bölümde toplamda 12 beyit bulunmaktadır. İlk dört beyitte şair imanın şartlarından olan Allah'a imanı yani tevhid inancını, meleklerle, kitaplara, kaza ve kadere, peygamberlere ve ahiret gününe imanı dile getirir. O'nun rahmeti ve lütfu müminler için bol ve sınırsızdır. İyilik ve kötülük, fayda ve zarar da ancak Allah'ın iradesiyle gerçekleşir; insanlar bunu bilip kaza ve kadere de iman etmelidir. Allah ezelden beri her şeyi bilmekte, her şey O'nun takdir ettiği şekilde ve zamanda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla insan tevekkül ve teslimiyet içinde olmalıdır. Allah, insanlara doğru yolu göstermek için peygamberler ve mesajlarını iletme için kutsal kitaplar göndermiştir. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamberler Allah'ın elçileridir.

Takip eden beyitlerde Hz. Muhammed'e duyulan sevgi ve bağlılık, onun peygamberlerin sonuncusu ve Allah'ın en sevgili kulu olduğu dile getirilir. Bu dünyada bahtlı kişi Hz. Peygamber'e uyan kişidir. Hz. Peygamber hâtemü'l-enbiyadır, Kur'ân'da açıkça belirtildiği üzere ondan sonra peygamber gelmeyecektir.

Mukaddime bölümünün sonunda Hakîm, farzı ve sünneti ezber etmenin (bilmenin) önemine vurgu yapar. Bu bölümün son beytinde şair okuyuculara bir uyarı niteliğinde "Lem tecid ba'dî veliyyen mürşidâ" ibaresiyle "(Kimi de şaşırtırsa), artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın." (el Kehf 18/17) ayetine atıfta bulunur. Bu beyitten sonra abdest faslına geçilir.

2.2. Der Beyân-ı Farzhâ-yı Vuzû

Bu bölüm abdestin farzları hakkındadır ve 3 beyitten oluşur. Beyitlerde abdestin farzları olan elleri ve kolları dirseklerle birlikte yıkamak, yüzü yıkamak, başın dörtte birini mesh etmek, ayakları topuklarla birlikte yıkamak anlatılır. Abdest namazın ön şartıdır, bu sebeple beyitlerde abdestin dört farzını bilip eksiksiz yerine getirmenin önemi vurgulanır.

2.3. Der Beyân-ı Sünenhâ-yı Vuzû

Bu bölüm abdestin sünnetleri hakkındadır. Bölümde toplam 4 beyit vardır. Bu beyitlerde Hakîm abdestin on sünnetini anlatır. Bu sünnetler istinca yani tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra temizlenmek, elleri yıkamak, ağzı çalkalamak, misvak kullanmak, burna su çekerek temizlemek, sakalı parmaklarla hilallemek, kulakları mesh etmek, ayakları parmak aralarını hilalleyerek yıkamak, farz olan uzuvları üç kez yıkamaktır.

2.4. Der Beyân-ı Müstehabât-ı Vuzû

Abdestin müstehapları hakkındaki bölümdür. Burada 2 beyit bulunur. Bu beyitlerde Hakîm abdestin yapılması sevap olan altı unsuru bulunduğunu belirtir ve bunlardan bazılarını açıklar. Buna göre, niyet etmek, başı mesh etmek, abdeste sağdan başlamak, uzuvları sırasıyla yıkamak ve boynu mesh etmek müstehaptır.

2.5. Der Beyân-ı Nevâķış-ı Vuzû

Bu bölüm abdesti bozan hâller hakkında bilgiler veren 4 beyitten oluşur. Hâcet gidermek, vücuttan kan gelmesi, ağız dolusu kusmak, delirmek veya bilinci kaybedip bayılmak, uzanarak uyumak, namazlarda kahkahayla gülmek olarak verilmiştir.

2.6. Der Beyân-ı Ferâyiż-i Ğusl

Ğuslün farzları hakkındaki 2 beyitten oluşan bölümdür. Beyitler ağız ve burnu iyice temizlemek ve tüm vücudu iyice yıkamak şeklinde ğuslün farzları sıralanmıştır.

2.7. Der Beyân-ı Sünnethâ-yı Ğusl

Ğuslün sünnetleri hakkındaki 3 beyitten oluşan bölümdür. Eller temizlenmelidir, çünkü eller vücudun diğer kısımlarını yıkamak için kullanılır. Ğusülden önce, vücutta herhangi bir pislik (necaset) varsa, o temizlenmelidir. Yine ğusülden önce avret yerinin yıkanması ve uzuvlara üç kere su dökülmesi sünnettir ve faziletlidir. Kadınların saç örgülü olursa çözülmesi gerekmez ama suyun saç diplerine ulaşması gerekir.

2.8. Der Beyân-ı Mûcibât-ı Ğusl

Bu bölüm ğusül abdestini gerektiren üç temel hâlin anlatıldığı 1 beyitten ibarettir. Buna göre hayızlık yani kadınların âdet görmesi ve lohusalık dönemleri sona erdiğinde ğusül abdesti alınmalıdır. Cünüplükten temizlenmek için de ğusül abdesti almak farzdır. Kişinin tekrar ibadet edebilmesi bu hâllerden her biri için ğusül alınması ve temizlenmesiyle olur.

2.9. Der Beyân-ı Teyemmüm

Teyemmüm hakkında bilgilerin verildiği bölümdür. Bu bölümde toplam 8 beyit bulunur. Hakîm beyitlerde teyemmüm için gerekli olan hâlleri açıklar. Buna göre, abdest almak için suyun bulunamaması veya kişinin hasta olup suya ulaşamaması durumunda teyemmüm caiz olur. Ayrıca fıkıh kurallarına göre susuzluk, hastalık veya savaş gibi durumlarda su olsa bile teyemmüm caiz olduğu belirtilir. Kullanılacak şey temiz toprak veya toprak hükmündeki bir yüzeydir. Teyemmümün farzı dördttür: niyet etmek, elleri toprağa vurmak, yüzü meshetmek, sağ ve sol kolu (dirseğe kadar) mesh etmek. Hem abdest hem de ğusül gerektiren durumlarda teyemmüm alınabilir. Abdesti bozan her şey teyemmümü de bozar. Ayrıca su bulunduğu anda teyemmüm hükmü kalmaz, çünkü asıl temizlik suyladır.

2.10. Fî Ma'rifeti'l-mîl

Bu bölümde bir uzaklık birimi olan milin nasıl hesaplanacağını anlatılır. Bir mil fersahın üçte biri kadardır, bir fersah ise on iki bin adım uzunluğundadır. Bazen de fersah otuz altı bin adım kabul edilerek bir fersah dört bin adım olarak hesaplanır.

2.11. Kitâbu'ş-şalât: Der Beyân-ı Farîzhâ-yı Namâz

Bu bölüm namaz kitabı ana başlığını taşımaktadır. Farz namazlara dair bilgiler içeren bölümde 5 beyit bulunur. Namazın bilinmesi gereken farzları İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin görüşlerine, dolayısıyla Hanefî fıkına dayandırılmıştır. Namazın dıştan şartları altıdır. Namazın içinde de altı farz vardır: kıyam, kıraat, rükû, secde, ka'de-i ahîre (son oturuş) ve selam. Bunları yapan kişi namazın farzlarını yerine getirmiş olur.

2.12. Der Beyân-ı Vâcibât-ı Namâz

Bu bölümde namazın yedi vacibi hakkında 7 beyit bulunur. Bu vaciplerin ilki Fatiha ile birlikte bir sure okumaktır. Farz namazlarda ilk iki rekatta zamm-ı sure okunmalı, namaz selamla sonlanmalıdır. Vacipler sadece farzlarda değil, sünnet ve nafil namazlarında da gözetilmelidir. Hanefî mezhebine göre farz namazlardan sabah, akşam ve yatsının ilk iki rekatında kıraatin açıktan (cehrî) yapılması vaciptir. Yine ilk oturuşta tahiyyât ve vitir namazında kunut duası okumak ve bayram namazlarında tekbir getirmek vaciptir.

2.13. Der Beyân-ı Sünnethâ-yı Namâz

Bu bölüm namazın sünnetlerini açıklayan 12 beyitten oluşur. Bu sünnetler beyitlerde kavli (sözlü) ve fiili (amelî) olmak üzere iki ana başlık altında toplam yirmi maddede anlatılır. Eserde, Hanefî fıkıh geleneğine uygun olarak önce on kavli sünnet sıralanmış, ardından on fiili sünnet açıklanmıştır. Kavli sünnetler arasında; istiftah duası, besmele, tekbirler, semiallahu limen hamideh ve âmin demek gibi uygulamalara yer verilmiştir. Fiili sünnetlerde ise; ellerin konulduğu yerler, el bağlama şekli, rükû ve secde âdâbı, bakış yönü, vücut duruşu ve oturuş şekilleri gibi bedenî eylemler ön plana çıkar.

2.14. Der Beyân-ı Reka'ât-ı Farîzhâ-yı Namâz ve Sünenhâ-yı Namâz

Bu bölümde farz ve sünnet olan namazların rekat sayıları verilmiştir. Bölüm toplam 2 beyitten oluşur. Günlük kılınan namazların farzı on yedi, sünnetleri ise yirmidir; üç rekat da vacip olan vitir namazı kılmak gereklidir.

2.15. Der Beyân-ı Secde-i Sehv

Bu bölüm sehv secdesinin Hanefî fıkıh çerçevesinde ele alındığı 5 beyitten oluşur. Farzın tehir edilmesi yahut bir vacibin terk edilmesi sonucunda sehv secdesi yapmak gerekir. Ayrıca, cemaatle kılınan namazlarda imamın hatasının cemaati de bağladığı; ancak cemaatten birinin hatasının namaza etki etmediği ifade edilmiştir.

2.16. Kitâbu'z-zekât

Bu bölümde hangi mallardan nasıl zekât verilmesi gerektiği 15 beyitte anlatılır. Beyitlerde öncelikle zekâtın farz oluşu, hangi mallar üzerinden verileceği (hayvânî, nebâtî, madenî ve ticarî mallar), bu mallar için gerekli olan nisap miktarları ve zekâtın verilme şekilleri örneklerle anlatılmıştır. Hayvanlar için olan zekât oranları, altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerdeki oranlar, tarım ürünlerindeki öşür ve ticari mallara uygulanan tarife gibi zekâtın uygulanmasındaki fikhî şartlar bildirilir.

2.17. Der Beyân-ı Meşârif-i Şadaqât

Bu bölüm sadakanın kimlere verilebileceğini anlatan iki beyitten müretteptir. Sadakanın sekiz sarf yerinin bazıları açıklanmıştır. Bunlar düşküner, yoksullar, borçlular, özgürlüğü için çalışan köleler, görevli zekât memurları, Allah yolunda mücadele edenler ve yolculardır.

2.18. Kitâbü's-şavm

Bu bölümde orucun hükmü, rükünleri, oruca niyet etmek, orucu bozan bozmayan durumlar ve kefarete orucunun açıklanması hakkında on beyit bulunur.

2.19. Kitâbü'l-Ḥacc

Hac ibadetinin farz olması için gerekli şartların üç beyitte açıklandığı bölümdür. Bir Müslümanın hacca gitmesi için hür, bulûğ çağına ermiş, akli salim olması gerekir. Kadınlara eşi veya bir mahremi eşlik etmelidir. Hac için yol emniyetli olmalıdır. Mali olarak gücü yeten Müslüman hac vazifesini yerine getirmekle yükümlüdür.

2.20. Der Ferâiz-i Ḥacc

Bu bölümde haccın farzlarının anlatıldığı bir beyit bulunur. Fakat beytin ikinci mısraı eksiktir. Beyitte haccın farzları olarak ihram, vakfe ve ziyaret tavafi zikredilmiştir.

2.21. Der Vâcibât-ı Ḥacc

Bu bölüm haccın vaciplerinin manzum biçimde anlatıldığı üç beyitten oluşur. Haccın farzları tamamlandıktan sonra Hanefî fıkıhına göre vacip olan vukûf-ı cem (müzdelife [Şeker, 1 Mayıs 2025] vakfesi) ve Safâ ile Merve arasında sa'y yapılıır.

2.22. Der Beyân-ı Sünnethâ-yı Ḥacc

Bu bölüm haccın sünnetlerini anlatan iki beyitten oluşur. Hac ibadetinin sünnetleri kudûm tavafi yapmak yani Kâbe'ye ilk varışta tavaf etmek, Safâ ile Merve arasında bulunan iki direk (beyne'l-müleyn) (Öğüt, 1 Mayıs 2025) arasında yürümek ve Hz. İbrahim makamında tavaf namazı kılmaktır.

2.23. Der Beyân-ı Mâhhâ-yı Ḥacc

Bu bölümde haccın hangi aylarda yapılacağını anlatıldığı bir beyit bulunur. Buna göre, hac için niyet edilen ve ihrama girilen zamanlar şevval ve zilkade ayları ile zilhiccenin ilk on günüdür. Bu aylar fıkıh literatüründe eşhürü'l-hac (hac ayları) olarak da anılır.

2.24. Der Beyân-ı Ḥacc-ı 'Umre

Bu bölüm umre hususlarının işlendiği yedi beyitten oluşur; ancak ilk beyit eksiktir. İlk beyitte umrenin rükünleri olarak ihram, sa'y ve tavaf belirtilmiştir. İkinci mısradaki bulunan "yılta beş gün..." ifadesinin tamamlanmamışsa da umrenin yapılamayacağı (hac günlerinde kerahetli sayılan) beş günü işaret etmesi muhtemeldir. Diğer beyitte teşrik günlerinden (Atar, 1 Mayıs 2025) bahseden Hakîm, sözlerinin ezberlenip öğrenilmesini isteyerek ilmihâlini sonlandırma aşamasına geçer.

İlmihâlini yüz yirmi beyitte tamamlayan Hakîm, Allah'tan metnin ömrünün de yüz yirmi yıl olmasını diler. Burada Hakîm'in yüz yirmi sayısına özellikle dikkat çektiğini söylemek mümkündür. Klasik edebiyatta insan ömrünün sınırı 120 yıl olarak düşünülmüş ve diğer birçok eserde de bu sayıya vurgu yapılmıştır (Samancı, 2025). Takip eden beyitlerde şair kısaca kendinden bahseder ve kitabını okuyanlardan dua ister.

Sonuç

Kimliği hakkında kimi çıkarımlarda bulunduğumuz Hakîm'in bu kısa manzum ilmihâli Türk-İslâm kültürü içerisinde ve Klasik Osmanlı edebiyatında uzun soluklu bir eğitim geleneğinin küçük bir örneğini temsil etmektedir. Halkı bilgilendirme amacı güden bu didaktik manzume hem dinî öğretim hem de kültürel aktarım bağlamında değerlidir. Şiir ve nazım arasında bir ayrım yapan kudemâ, ezber edilmesi gereken temel bilgileri çoğu zaman nazmetmiş böylelikle hem ezberlenmesinin hem de akılda tutulmasının kolay olmasına gayret göstermiştir. Bir Müslümanın yaşamının temel noktalarını işaret eden ilmihâllerin de ezberlenmesi şüphesiz amellerin ifasını kolaylaştıracaktır. Hakîm'in manzum ilmihâline almayı tercih ettiği milin adım hesabıyla nasıl hesaplanacağı yahut namazın sünnetleri arasında zikrettiği istiftah sünneti gibi konular müellifin kendi ilgi alanları doğrultusunda metni kurgulaması ile alakalı olmalıdır. Manzum ilmihâlleri tasnif edecek daha ayrıntılı çalışmalar yapılırsa sayıca fazla olan bu küçük metinlerin de gelenekte nerede yer aldığı ve neye tekabül ettiği daha kolay anlaşılacaktır.

EK 1

[81a] Kitāb-ı Erkān-ı Dīn

[fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün]

Bismillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm ve bihī nesta'ın

1 Evvel ism Allāh'ıladur ibtidā
Pes daḥi ḥamd ü şenā bī intihā

2 Ol Kerīm'e kim bize virdi vücūd
Bize bildürdi 'ibādāt u sūcūd

3 Hem Resūl'ine şalāt olsun tamām
Āline aşḥābına yüz biş selām

4 Kim olardan zāhir oldı rāh-ı dīn
Hem küfrden arıtdılardı zemīn

5 Pes gel imdi bil zarūrī olanı
Dünye vü 'uḳbāda nūrī olanı

6 Bilgil evvel farz imāndır yaḳın
Ādemün varlığı imāndur hemīn

Muḳaddime: Der Beyān-ı Īmān

7 Bu-durur Allāh mişli şebīh yok
Raḥmeti luṭfı olur mü'mine çok

8 Biz inanuruz feriştehlere çok
Her kitāba kim daḥi gönderdi Ḥaḳ

9 Kim olur taḳdīriyle ḥayr şer
Ḥaḳ'dan olur 'ālem içre nef' zar

10 Hem rusul hem va'desi ḥaḳdur ḳamu
Gönlümüzde bu vü dilde daḥi bu

11 Ḥāşa kim ḥatm-i rusul maḥbūb-ı Ḥaḳ
Dīn ü devlet andan olmuşdur nesak

[81b]

12 Ol Muḥammed Muştafā'dur ve's-selām
Şer'ini cāndan ḳabūl itdük temām

13 Devleti olan aḡa uyar hemīn
Çünkü andan oldı rüşen rāh-ı dīn

14 Ger aḡa itmek dilerseḡ iḳtidā
Pes ṭahāretle gerekdür ibtidā

15 Çünkü imānuḡ dürüst oldı senün
Pes 'ibādāt eylesün cān ü tenün

16 Farz sūnnet her birisi sendedür
Ezber idüp gönlüne dāyım geḡür

17 Tā 'ibādātı tamām eylesesin
Dīni vü dünyāyı bekām eylesesin

18 Sözüüm işit ḳulluḡuḡ eyle edā
Lem tecid ba'dī veliyyen mürşidā

Der Beyān-ı Farzhā-yı Vuzū

19 Ābdestün farzı dört oldı yaḳın
Farz senden fevt olmasın saḳın

20 Yüzünḡi yu elünḡi yu meşḡ vir
Başınḡuḡ rub'ına Ḳādir bile dir

21 Ayaḡın yuya ṭopuḡını bile
Dirseḡini daḥi elinden bile

Der Beyān-ı Sünenhā-yı Vuzū

22 Ger Ḥaḳīm'den şorarısaḡ sen tamām
Sūnneti daḥi ondur ve's-selām

[82a]

23 Biri istincā ve biri el yumaḳ
Biri daḥi oldı bismillāh dimeḳ

24 Mazmaza misvāk ve istinşak bil
Liḡye teḡlīli ḳulaḡun meşḡ ḳıl

25 Ayaḡınınḡ barmaḡın teḡlīl ide
Üc keze dek her birin yuyup gide

Der Beyān-ı Müsteḡabāt-ı Vuzū

26 Altı daḥi müsteḡab oldı tamām
Niyyetiyle başa meşḡ itmek tamām

27 Başlamaḳ saḡdan vü tertīb-i vilā
Boynını meşḡ itmegi andan bile

Der Beyān-ı Nevāḳıṣ-ı Vuzū

28 İki yoldan ḡacetünḡ her ne çıkar
Ābdestünḡi bozuban ol yıḳar

29 Demile ḳan gövdede olsa revān

Ğuşmağıla kim ola tolu dehân

30 Delü olup yâ ögi gidüp azar
Söykenüp yatıcağ dağı bellü bozar

31 Ƙahğahâyıla vuzû bozuldı bāz
Ger rükû'ıla sücûdludur namāz

Der Beyân-ı Ferâyiz-i Ğusl

32 Farz-ı Ğusl olur üç bellü ey imām
Şu Ƙomağ ağızına burnına tamām

[82b]

33 Dağı yumağ cümle a'zāsını hep
Tā cenābet gide vü bula Ƙarab

Der Beyân-ı Sünnethâ-yı Ğusl

34 Ğusle dağı biş olmuşdur sünen
Eli yumağ hem necāsetden beden

35 Yuya ferci vü dağı ala vuzû
Cümle a'zāya üçer kez Ƙoya şu

36 'Avretün şacı örülmüş olsa ger
Çözmeği hâcet degül şu dibine deger

Der Beyân-ı Mucibât-ı Ğusl

37 Ğuşli vâcib eyledi hayz u nifās
Hem cenābet böyle olundu esās

Der Beyân-ı Teyemmüm

38 Her kim ol şudan mılce oldu ırağ
Ye ırağ olmazısa olmaya sağ

39 Ger marazdan yâ 'adūdan Ƙorğar ol
Ye 'atşdan kim şuyı olmaya bol

40 Çün zarûret oldu ayruğ neylesün
Pes teyemmümüne niyyet eylesün

41 Arı yire iki pençesin ura
Pes götürüp eli yüzine süre

42 Bir dağı urup götürsün pençesini
Dirsege dek, eline sürsün yüzini

[83a]

43 Muğdiş olsun yâ cünüb birdür hemân
Farzı dört oldu teyemmümün 'ayân

44 Her neyile kim şınur olsa vuzû
Bu teyemmümi dağı sır ol Ƙamu

45 Şuya Ƙâdir olmağıla hem-çünân
Zâyil olısar teyemmüm ol zamân

Fî Ma'rifeti'l-mîl

46 Dinle mili şülüş-i fersağdur tamām
Fersağun on iki bin adım tamām

47 Fersağ otuz altı bin ağıdāmıla
Mîl dört biğ olur diyü kāmîle

48 On iki biğdür Ƙademle mîl hem
Rüşen oldu Ƙıl Ğakîm'e kâli kem

Kitābu'ş-şalāt

Der-Beyân-ı Farîzhâ-yı Namāz

49 Bil namāzun şartlarını sen tamām
Bü Ğanîfe Ƙavli ol server imām

50 Daşradan olan şerâyiğ altı dir
Çün Ƙahâret setr-i 'avret arır

51 Niyyeti tekbîrile göreler
Ƙibleyi Ƙarşulayuban Ƙuralar

52 Altı olmuş hem namāz içinde farz
Ol Ƙıyāmıla Ƙırā'at oldu farz

53 Pes rükû' vü secde vü şon oturuş
Pes namāzdan farz olubdur Ƙıkış

[83b] Der Beyân-ı Vâcibât-ı Namāz

54 Vâcibâtını namāzın yidi bil
Fâtiha hem dağı sure bile Ƙıl

55 Farzun iki evvelinde iy imām
İkisinde süre Ƙoşğıl ve's-selām

56 Ger sünen yâğud tağavvu' Ƙılasın
Dükeli rek'atde vâcibi bilesin

57 Âşikārayı oku bî-ters ü bîm
Ğizlüyi gizlü oğı sen iy Ğakîm

58 İlk oturmağ vâcib oldu şonrada
Ğoş tağıyyāt oğıyasın iy dede

59 Vitirde okı kunûtı sen bekâm
İdegör ta‘dil-i erkânı tamâm

60 ‘İyd tekbîrini vâcib bil tamâm
Bu ziyâde oldu ancak ve’s-selâm
Der Beyân-ı Sünnethâ-yı Namâz

61 Bil yigirmidür sünen ger kavl u fi‘l
Kavl on oldu tamâmet hıfz kıl

62 Biri istiftâh oldu bellü bil
Pes e‘üzü tesmiye anuñla kıl

63 Oldı te‘mîn sem‘iallâh tamâm
Hem iniş çıkışda tekbîri bekâm

64 Kıl rükûda sücûduñda şenâ
Pes selâmile çıkış oldu revâ

65 Sünneti fi‘li dañi on oldu ol
Ezber eyle tâ bilesin toğru yol

66 El götürüp kulağdan tahrîm için
Secde yirine nazar kıl dün-i gün

[84a]

67 Sağ elüñ şol üstine koğıl revân
Urasın göbekden aşğa hemân

68 ‘Avrat ursın gögsine elin hemân
Dizde gerek el rükû‘ için revân

69 Arkayıla başuñı düz idegör
Secde yiri iki el ortasıdır

70 Karnını dizinden eylesün ırak
Hem eli yanını kılmasun yatak

71 Şol ayağın üstine otur yakın
Kıbleye qarşu ayağın barmağın

72 Eyledür ger müstehab şorsa kişi
Olmaz ol sünnetden ayrıksı işi

Der Beyân-ı Reka‘ât-ı Farîzhâ-yı Namâz ve Sünenhâ-yı Namâz

73 Gicede gündüzde bu farzı tamâm
On yidi bilmek gerekdür ve’s-selâm

74 Sünneti dañi yigirmidür bilesin
Üc dañi hem vitr-i vâcib kılasın

Der Beyân-ı Secde-i Sehv

75 Farzı te‘hîr eylediyse nâ-gehân
Yâhu[d] vâcibi terk kıldı bî-gümân

76 Sağ yanına selâm ide dürüst
Pes iki secde getüre anda cüst

77 Peş teşehhüd okıya vire selâm
Ola bunuñla eksüksüz tamâm

[84b]

78 Sehv eger üçse iki secde yiter
Mezheb-i Nu‘mân‘da budur mu‘teber

79 Muktedâ sehvî durur sehv-i imâm
Muktedî sehvine yok durur kelâm

Kitâbu‘z-zekât

80 Çün beyân itdük şalâtuñ hâlini
Diñle imdi sen zekât ahvâlini

81 Bil ki bunda farz olmışdur zekât
Mişl-i hayvân u ma‘âdin yâ nebât

82 Cins-i hayvân deve öküz koyunı
Bil dañi altun u gümüş ma‘deni

83 Pes nebâtîdür ekinile yimiş
Bal dañi yimişleyin ‘öşri dimiş

84 Bir kişinüñ ola malı öküş
Hâcet-i aşliyyesinden ol boş

85 Bir yıla dek ol nişâb eksilmeye
İki yüz dirhem durur kesilmeye

86 Pes zekât vire ki farz olmuş anı
Borclu olmaya ölümünü anı

87 Biş deveye bir koyun oldu haqqı
Dört koyun yigirmidür oldu tağı

88 Çün yigirmi biş ola bir deve vir
Öde Tağrı haqqını devlete ir

89 Öküzün otuz olur belli nişâb
Koyun kırk oldu vü budur şavâb

[85a]

90 Vire öküzden öküz koyun dağı
Vire koyundan zekât iy ağı

91 Çün yigirmiye ire mişkâl-i zer
Vire buçuğ mişkâlini iy pür-hüner

92 İki yüz oldısa gümüşün tamâm
Biş direm virmek gerekdür ve's-selâm

93 Yıla dek artarisa sîm ü zerün
Rub ' öşriyile zekâtın vir anuñ

94 Ger kumaşuñ var eyâ şâhib-hüner
Kıl hesâbı aña dañi sîm ü zer

Der Beyân-ı Meşârif-i Şadaqât

95 Müsteḥak miskîn olur yâḥud fakîr
Yâ mükâteb tâ ki olmaya esîr

96 Ğâzi vü medyûn u 'âmildür biri
Yâḥu mālından ırak olmuş yiri

Kitâbü'ş-şavm

97 Çün buyurmuş durur Çalab: eṣ-şavmu lî
'İşkıla eyle teveccüh iy velî

98 Yimek ü içmek cimâ 'dan kıl ḥazer
Niyyeti arıca eylegil çü zer

99 Farz [u] neflün ger qalursa öyleye
İlerürek niyyetini eyleye

100 Lîk nezr olurisa yâḥud qazâ
Gicede itmeklige olur revâ

[85b]

101 Ger siñek boğaza girse nâ-gehân
Orucuña irmez bundan ziyân

102 Ger taṭarsañ tuz yâ sirke devâ
Yuṭmamakdur yarın anda revâ

103 Yağlanup sürme çekerse ğam degül
Unudup yimek dañi elem degül

104 Lîk kaşdıla yirisen ey civân
Anda keffâret gerekdür bî-gümân

105 Yâ kulu âzâd ide yâ ide ṭa 'âm

Kim yiye altmış kişi andan tamâm

106 Yâ iki ay muttaşıl duta tamâm
Yidigünü dañi öder ve's-selâm

Kitâbü'l-Ḥacc

107 Ḥaccı vâcib eyler İslâmı tüvân
Yıla dek zâdı ola bellü 'ayân

108 Hem ola âzâd bâliğ 'aklı sağ
Yoluñ emni bile ol çün-i çerâğ

109 'Avrata eri gerek ya maḥremi
Sağ ola bir dañi şartı âdemi

Der Ferâyiḫ-i Ḥacc

110 Farz iḥrâm vü vuḳûf oldu ṭavâf
Kim ziyâret ...²

Der Vâcibât-ı Ḥacc

[86a] (111) Vâcib ḥac çün vuḳûf-ı cem 'dür
Hem Şafâ vü Merve'nün ḥoş sa 'yidür

112 Baş yolutmakdur dañi remy-i cimâr
Hem şadr ṭavafın âfâķi iy yâr

113 Eylesün çün taşradan gelmiş durur
Pes vidâ ' itmeklige qalmış durur

Der Beyân-ı Sünnethâ-yı Ḥacc

114 Sünneti oldu anuñ ṭavaf-ı kadem
Hem yürimek beyn-i mâleyn iy dedem

115 Hem namâz kılmak maḳâm içre tamâm
Kim Ḥalîl'e nisbet iderler benâm

Der Beyân-ı Mâhhâ-yı Ḥacc

116 Ayları şevvâl zî'l-ka 'de bilün
On dañi zî'l-ḥicce ayından kılun

Der Beyân-ı Ḥacc-ı 'Umre

117 'Umre kim iḥrâm u sa 'y oldu ṭavâf
Yılda biş gün ...³

118 'Arefe bayram üç gün teşrîḳ bil

¹ Hadîs-i Kudsi'dir. Metnin tamamı "eṣ-şavmu lî ve ene eczî bihî" şeklinde olup "Oruç benim içindir, onun mükatatını ancak Ben veririm" anlamındadır.

² Metinde eksik.

³ Metinde eksik.

Ḳamusın ezberleyüp taḥḳīḳ kıl

119 Sen Muḥammed'den işit bu sözleri
‘İlm-i edyāndan saçupdur özleri

120 Gerçi kim fenni-y-idi ‘ilm-i beden
Bunu daḥi rūzī kıldı Yaradan

[87b]

123 Tamāmeş be-kerdem be-‘avn-i Hudā
Ki ez-ğuşsa vü ğam dilem şod cüdā⁴

Ketebehū el-fakīr el-ḥaḳīr Muhammed bin Yūsuf fī ğurreti cemāziye'l-āḥir min şuhūr sene 907

121 Yüz yigirmi beyt eyledüm tamām
Yüz yigirmi yıl ola ‘ömri bekām

122 Kim bunu ezberleyüp kıla du‘ā
Bu Ḥakīm cānına tā bula şifā

⁴ Hudā'nın yardımıyla tamamladım ki gönlüm de gussa ve gamdan uzaklaştı.

Kaynakça/References

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd. I-LII. Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1436/2015.
- Aktan, Bilal. *Devletoğlu Yûsuf'un Vikâye Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Arpaguş, Hatice K. *Osmanlı ve Geleneksel İslâm*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Arpaguş, Hatice K. "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihi Geçmişi ve Fonksiyonu". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2002), 25-56. <https://doi.org/10.15370/muifd.68433>
- Atar, Fahrettin. "Teşrik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesrik>
- Cici, Recep. *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları (Kuruluştan Fatih Dönemi Sonuna Kadar)*. Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Çelebioğlu, Âmil. "Balıkesirli Devletoğlu Yusuf'un Fikhî Bir Mesnevîsi". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları içinde*, 127-140. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998.
- Çetin, Osman. *Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1990.
- Özkan, Mustafa. "Devletoğlu Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Nisan 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/devletoglu-yusuf>
- Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî. *el-Câmi'u's-sahih*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1432/2011.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakatü'l-asfiyâ*. nşr. Abdülkadir Atâ. I-IX. Beyrut: Mektebetü'l-Hancı, 1997.
- Gelibolulu Âlî. *Künhü'l-Ahbâr*. nşr. Suat Donuk. 4 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023.
- İpekten, Halûk vd. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.
- Kara, Mustafa. "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (1999), 29-58.
- Kur'ân-ı Kerim*. Erişim 21 Haziran 2025. <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>
- Kurdoğlu, Veli Behçet. *Şâir Tabîbler*. İstanbul: İstanbul Enstitüsü Fetih Cemiyeti Neşriyatı, 1967.
- Levend, Agâh Sırrı. "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 20 (1973), 35-80.
- Muhammed Tahir b. Ali el-Fettenî. *Tezkiretü'l-Mevzûât*. nşr. M. Abdülcelil es-Sâmerûdî. Beyrut: y.y. 1399/1980.
- Samancı, Metin. "Yetişün Yüz Yigirmi Sâle 'Ömrüñ': Maksimum Yaşam Süresi Olarak 120 Yıl". *Zemin Dergisi* 9 (2025), 40-83.
- Seyis, Erdal. *Türk-İslâm Edebiyatında Manzûm İlmihâller ve Manzûme-i Cecelî İbrâhîm Efendi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Şeker, Dursun Ali. "Müzdelife". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muzdelife#1>
- Öğüt, Salim. "Sa'y". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/say>
- Öğüt, Salim. "Tavaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tavaf>
- Üstünova, Kerime. "İlk Türkçe İlmihâl: Mukaddime ve Yazarı Kutbeddin İznîkî". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 8/31 (2007), 175-188.
- Üstünova, Kerime. *Kutbe'd-dîn İznîkî Mukaddime Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük (Şahâbe'd-dîn Kudî Nûshası)*. Bursa: Sentez Yayınları, 2016.
- Karavelioğlu, Murat Ali. "Kazasker Müeyyedzade Abdurrahman Çelebi'nin Edebi Muhiti". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 44 (2020), 273-306.